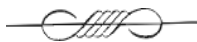


MATUSKA MÁRTON

A Délvidék tragédiája és bánata



A tragédia

A Délvidék tragédiája tömören megfogalmazva: 1944 végén, 1945 elején, a titói Népfelszabadító Hadseregnek nevezett fegyveres egységek védelme alatt, azoknak hathatós közreműködésével, irányításával és utasításai alapján több tízezer ártatlan magyar polgárt végeztek ki az újjászerveződő délszláv állam hatóságai, illetve a helyi csőcselék. A hatalomban akkor szinte kizárólag szláv, elsősorban szerb nemzetiségűek lehettek, a magyarokat egy időre rendeletileg távolították el minden helyi szervből,¹ a felsőbbekben pedig még csak egészen ritka kivételként lehetett magyar nemzetiségű személyt találni.² A tömeges vérengzésben lefejeződött, vezetők nélkül maradt a magyar lakosság. A baj tovább tetéződött azért, hogy a politikai és gazdasági vezető réteg mellett kiirtották a lelkiüket is. Mintegy harminc kiváló katolikus és református pap halt mártírhalált.

Ez történt tehát a tömeges magyarirtás időszakában, amelyet a katonai közigazgatás bevezetésétől, 1944. október 17-étől számítunk, és amely 1945. február elsején ért véget. Ezt követően újabb baj érte a magyarságot, ekkor ugyanis kezdetét vette a koncepciók perек sorozata, amelyben katonai bíróságok ítéletei alapján tömegesen végezték ki azokat a volt magyar vezetőket, akik az 1918-as területleválasztástól kezdődően nemzeti érdekeink védelmében politizáltak. Sokakat közülük Magyarországról szállítottak a Délvidékre, ugyanolyan törvénytelen módon, mint az ugyancsak a Délvidéken háborús bűnössé kikiáltott és kivégezt Szombathelyi Ferencet, volt magyar vezérkari főnököt. A kivégezettek között az egyik legkiválóbb volt Dr. Deák Leó külai születésű ügyvéd, aki a harmincas évek elején a Népszövetséget bombázta beadványaival, hogy orvosoltassa a királyi Jugoszláviában élő magyarság sérelmeit,³ s akiből a Délvidék visszacsatolása után megyei főispán lett, s akit a németek 1944-es megszállása után leváltottak tisztségéről. Sajnálatos, hogy beadványai közül a Népszövetség egyetlen egyet sem értékelt. Pedig lett volna mit orvosolni!

A vérengzés kiterjedt az egész területre, amely Tito, illetve az általa újjáalakított Jugoszlávia uralma alá került. A legtömegesebb volt Bácskában, s hasonló arányú volt némely bánási helységben is, valamint a Drávaszög néhány helységében. A szerémségi és muravidéki tájakon már kisebb mértékű volt. Olyan területekre is kiterjedt, amelyekre Tito aspirált, de szándékát nem tudta megvalósítani. A mai Magyarország déli peremén, a Jugoszláviával határos részeken több helységben is végeztek ki jugoszláv ügynökök helybeli magyarokat. Információink szerint többek között Baján, Bácsalmás környékén, Szegeden és környékén.

A vérengzést követő években még újabb bajként el kellett viselni a rezsim szellemében fogantatosított általános intézkedéseket, a vagyonelkobozást és a kollektivizálást, aminek következtében megszűnt a lehetősége annak, hogy a magyar szervezetek önállóan működhessenek, netalán újjak alakuljanak. Ilyen baj ugyan sújtotta a szláv lakosságot is, de nem veszélyeztette annak nemzeti létét.

A bánat

A bánatnak két forrása van. Az egyik az, hogy Magyarország a párizsi béketárgyalásokon nem tette szóvá ezt a népirtást. Annak ellenére sem, hogy már a debreceni Ideiglenes Kormányának is tudomása volt az eseményekről,⁴ később pedig Mindszenty József meglehetősen pontos adatokkal tájékoztatta Gyöngyösi külügyminisztert⁵ egy levélben. Magyarország még ma sem rendezte ezt a számlát Jugoszláviával, illetve annak utódállamaival. A másik ok pedig az, hogy az egyetemes magyar köztudatba nem épült be ez az egész gyászos eseménysor. Másként fogalmazva: amikor délvideki razzziáról, vérengzésről esik szó, az átlagosan tájékozott magyarországi polgárok többsége még mindig az 1942-ben történt eseményekre gondol, merthogy a két és fél évvel későbbiekéről nem is hallott. Annak ellenére van ez így, hogy a magyarságon esett sérelem arányaiban többszöröse a – Cseres Tibor művei alapján „hideg napok” néven elhíresült –, 1942-es sajnálatos eseményeknek.

Ami 1944 végén és 1945 elején a Délvidéken lezajlott, azért egyértelműen személyesen Tito és az általa vezetett párt és állam a felelős.⁶ A Jugoszláv Kommunista Párt irányítói már a háború utolsó előtti évében erősen foglalkoztak a tervezett bosszúval, de nem ezt, hanem azt hirdették, hogy törvényesen felelősségre fogják vonni mindazokat, akik a háború során bevéreztek a kezüket vagy egyéb, háborús gonoszságokat követtek el. Ami a hivatalos álláspontot illeti, a későbbiek során is mindig azt állították, hogy csakugyan ez történt. Valójában azonban egészen más.

A teljes valóság ismerete még messze van

A huszadik század kilencvenes éveinek kezdetéig a nyilvánosság nem foglalkozott, nem foglalkozhatott a történetekkel. Sem Magyarországon, sem a Délvidéken. Kivétel alig akadt, de az is általában inkább esetleges volt, ami azonban semmiképpen sem utalt a népirtás igazi méretére.⁷ Azóta már sok mindent megtudtunk, a Délvidéken is és Magyarországon is több kutató foglalkozott a kérdéssel, több könyv jelent meg, amatőr kutatók és avatott tudósok tárták a nyilvánosság elé munkájuk eredményeit. A valóság teljes feltárása azonban még mindig várat magára, annak ellenére is, hogy már a szerb államban is tapasztalhattunk némi szándékot a kutatásra. A vajdasági tartományi parlament ugyanis négy éven keresztül pénzelt egy *Ankétbizottságnak* nevezett, ideiglenes parlamenti, politikailag irányított, de tudományos igényekkel is tevékenykedő testületet, amelynek az volt a feladata, hogy tárja fel a háború egész ideje alatt történt hasonló emberveszteségeket a tartomány teljes területén, minden nemzet veszteségeit száma véve. A bizottság munkájának összegezésére 2004. szeptember derekán került sor. Valójában tehát fel kellett volna mérni a magyar lélekszám veszteségét is. Lényegében ez nem történt meg, illet a munka nincs befejezve, inkább mondhatjuk, hogy csupán el lett kezdve. Továbbra is szükségesnek tartjuk egy külön magyar veszteséglista összeállítását. Azt is meg kell jegyezni, hogy az Ankétbizottság sem tárta fel a rendelkezésre álló dokumentumokat, de a helybeli és a magyarországi magyar kutatók eredményeit is alig vette figyelembe. A bizottság munkája idején például már megjelent *A temerini razzia* című kötet, amelyben fel van sorolva az 1944–1945-ös temerini magyar áldozatok neve, szám szerint 251, ennek ellenére a bizottság csupán 46 magyar áldozatról tesz említést. Hasonló

pontatlanság tapasztalható más, saját kutatóink által feldolgozott helységek adatai, valamint az Ankébizottságéi között is. Ennek következtében a bizottság munkájából megközelítőleg sem lehet következtetni a teljes magyar veszteségre. Az 1944-es vajdasági magyar veszteségeket például 1139-ben jelöli meg a bizottság, míg az 1945-öset 564-ben, ami összesen 1703 fő.⁸ Ha összeadjuk a Tisza torkolatához közel eső három, teljesen magyartalanított község e két megjelölt évének, nagyobbára név szerint feltárt, meglehetősen pontosnak minősíthető magyar halálos áldozatainak a számát – Csurog (527 fő), Zsablya (350 fő) és Mozsor (70 fő) –, akkor már kikerekedik 947 áldozat. S hol van akkor még a már szintén név szerint ismert áldozatok száma Martonoson (26), Magyarkanizsán (46), Adorjánon (54), Zentán (173), Temerinben (251), Bajmokon (166), Szivácon (67) és Bezdánban? (Csupán az Isterbác nevű faluszélen halomra lőttek száma 100 fő.) Ez összesen 1830 áldozat.⁹ E helységek ekkori tragédiája ugyanis könyvben van feldolgozva, s a könyvek tartalmazzák az áldozatok névlistáját. Az összes magyar áldozat számát magunk sem tudjuk szűk értékek közé szorítani.¹⁰ Korábban – dr. Mészáros Sándor történész véleményét idézve – számukat magunk is mintegy húszezerre tettük, az utóbbi években azonban ennél több valószínűsíthető, ezért helyesebbnek véljük, ha azt mondjuk, hogy az áldozatok száma több tízezer.¹¹

A nyilvános kutatás kezdete

A korábban hétpecsétetes titokként kezelt eseményekről akkor pattant le a lakat, amikor a Délvidék első, szabadon létrehozott politikai szervezete, a ma már történelmi VMDK-nak nevezett szervezet közleményben fordult a nyilvánossághoz, hogy tudományos módszerekkel ki kell kutatni, mi is zajlott le.¹² Ennek eredményeként közölt a *Magyar Szó* című egyetlen délvidéki napilap 1990. október 11-e és 1991. február 27-e között egy történelmi dokumentumot *Negyvenöt nap negyvennégyben*, a címben arra utalva, hogy a vérengzés legnagyobbbrészt körülbelül negyvenöt nap alatt zajlott le.

Ivan Rukavina vezérőrnagy, a Bácska, Bánát, Baranya területén, Tito által bevezetett katonai közigazgatás egyszemélyes parancsnoka ugyanis 1944. december elsején kiadott egy rendeletet, amelyben leszögezi: „A magyarokkal és németekkel való eljárásban egész sor helységben és faluban szabálytalanságok történtek, amelyek csak mocskolják katonai szerveinket, és ártnak népünknek és országunknak.”¹³ A fenti tényekről a későbbiekben soha sem történt említés Tito országában.

Rukavina vezérőrnagy, az általa említett szabálytalanságok miatt azonnali hatállyal elrendelte a magyar gyűjtőtáborok feloszlását és tiltotta a felelőtlen kivégzéseket, általában a magyarok felelőtlen zaklatását, vagyonuk rablását. Jellemző azonban, hogy jó egy hónap elteltével, a fentebb már említett három falu – Csurog, Zsablya és Mozsor – teljes magyarságát a volt német faluban, Járekon felállított, a fegyveres erők irányítása alatt működő táborba hajtották, és soha többé nem térhettek vissza falujukba. S az is jellemző, hogy e rendelet kiadásának harmadnapján, december harmadikára virradó éjjel zajlott le a vérengzés a drávaszögi Hercegszőlőson, ahol tizenkettőmagukkal kivégezték Faragó Ferencet, a helyi református lelkészt és Dezső Illés földművest, a községi bírót.

A németek sorsát már korábban megpecsételték a titói Jugoszláviában. A világháború szövetséges nagyhatalmainak döntését úgy értelmezték, hogy az ország német lakosságával azt tesznek, mi akarnak. S így is tettek. A német kisebbséget másodrangú vagy inkább talán

A második világháború emlékezete

jogfosztott polgárokká, üldözendőkke nyilvánították. A háború végén felállítottak az országban több mint félszáz gyűjtőtábor, ahova – egészen kevés kivételtől eltekintve – minden német nemzetiségű polgárt bezártak. A táborok némelyike nem hivatalosan még 1950-ben is működött, így például a Knicáninban (Rezsőháza, Rudolfsnad – Titellel átellenben, a Tisza bal parján.) létrehozott, amely az egyik legnagyobb volt, s ahol a legtöbb – becslések szerint mintegy tizenkétezer – áldozat esett. Jórészt e bánásmód következtében tűnt el az országból az a hatalmas német közösség, amelynek lélekszáma a háború előtti években még meghaladta a hétszázézetet. A legutóbb, 2002-ben tartott szerbiai népszámláláskor, több mint fél évszázad után először ismét számba vették a németeket. Az országban összesen 3901 főt írtak össze.

Miután a VMDK nyilvánosan felvetette a kérdést, hogy mi történt a délvidéki magyarokkal, elkezdődött tehát a kutatás. Azóta már valóságos irodalma támadt a délvidéki magyarellenes atrocitásoknak. Elsősorban délvidéki, s kevés kivételtől eltekintve amatőr történészek dolgozták fel általában egy-egy helység eseményeit. Természetesen magyarországi szakmabeliek figyelmét is felkeltette az ügy, s látván, hogy a helybeli kutatóknak nem lett komoly bántódása, kezdtek bekapcsolódni maguk is a munkába. A kutatások eredményeként született könyvek között három van, amely teljes képet igyekszik nyújtani. Az első volt *A megtorlás napjai* a másik a *Rémuralom a Délvidéken*. Harmadikként említjük A. Sajti Enikő átfogó tanulmányát,¹⁴ amely szintén foglalkozik a délvidéki vérengzéssel. Sok érdeme mellett legfőbbként talán azt említhetjük, hogy magyarázatot ad arra a képtelenségre, hogyan történhetett meg, hogy egy ilyen méretű megszárlást a magyar kormány nem csupán nem tett szóvá – azóta sem –, hanem hogy a titói nemzetiségi ügykezelést példásnak és követendőnek minősítette. Meg kell említeni Cseres Tibor könyvét is, a *Vérbosszú Bácskában*, ám – mint a címe is közli – ez csupán a bácskai eseményekkel foglalkozik, hogy más fogyatékoságait ne említsük.

Fentebb már szó volt arról, hogy a vajdasági tartományi parlament 2000 és 2004 között működtetett egy tényfeltáró bizottságot, amelynek elvben a magyar áldozatok összeírása is feladata volt. Megállapíthatjuk, hogy a jugoszláv, illetve a szerb állam részéről ennél többet eddig nem tettek, nem beszélve arról, hogy ez nem tartományi ügy, hanem a szerb államé. És a magyaré, természetesen.

Nézzük meg, mit tett a magyar nemzet, az állam, az anyaország, s az anyaországi intézmények, szervezetek sokasága, amelyek között vannak hivatottak és közvetlenül érintettek. Nem mondhatjuk, hogy éppen semmi sem történt. Legtöbbet az írástudók tettek eddig. Napilapok, tévék, tudományos folyóiratok közöltek ismertetőket, riportokat, tudományos tanulmányokat. A nagy anyaországi kiadókról, szerkesztőségekről általában elmondhatjuk, hogy némelyekre az jellemző, hogy foglalkoznak vele, némelyre pedig az, hogy nem, vagy csak elvétve. Hadd ne nevezünk meg példát. Egyetlen konkrét, és szerintünk jellemző esetet mégis.

Nyomban azután, hogy a Délvidéken, a magyar politikai csúcsovezetés döntése nyomán helybeli kutatók – elsősorban újságírók és filmesek – foglalkozni kezdtek a témával, ugyanők készítettek egy, emlékezetem szerint eg órás dokumentumfilmet, amelyet elvittek a Magyar Televízióhoz. Nem sugározták talán egy évnél is hosszabb ideig. Magánértésüleseink szerint azzal az indokkal, hogy féltik a film készítőit. Erre a film készítői – Csorba Béla, Dudás Károly, Matuska Márton és Siffis Zoltán – nyílt levelet írtak a tévé elnökének, Hankiss Elemérnek, amelyben azzal érveltek, hogy amíg a kérdést annyira tiltották, hogy életveszélyes volt vele

foglalkozni, addig az elhallgatásért a hatalomtartók voltak felelősök. Amióta azonban ezt már tehetjük, s mégsem tesszük, magunkra vállaljuk az elhallgatás felelősségét. Postafordultával a címzett válaszolt, hogy műsorra tűzeti, ami hamarosan meg is történt.

Az anyaországi alapítványok némelyike éveken át folyósított ösztöndíjat a téma kutatására. Elsőként említsük az Illyés Alapítványt, majd a Pro professionét, a XX. Századot s az Arany János Alapítványt. Az igazi támogatáshoz azonban nem elegendő az esetleges segélyfolyósítás. Rendszeres és intézményesített munkára és támogatásra van szükség, hiszen ma már az is óriási gond, hogy a begyűjtött anyagot hol kellene tárolni. Hogy a feldolgozásról és a további gyűjtésről és kutatásról ne is beszéljünk. Hiszen ez a vérengzés példátlan galádság az egész XX. századi magyar történelemben, pedig hát galádságban csakugyan bőven volt részünk. Ha utána számolunk, megállapíthatjuk, hogy Titóék, kevés híján megtizedelték a Délvidék magyarságát.

A Vajdasági Magyar Tudományos Társaság szervezésében 2003. október 23-án és 24-én, Újvidéken tartott nemzetközi tanácskozás célja az volt, hogy felmérjük, meddig jutottunk az 1944/1945-ös délvidéki vérengzés feltárásában. A beterjesztett tanulmányokból készült a Rémuralom a Délvidéken című kötet, amely többek között tartalmazza Dr. Stark Tamás összefoglalóját arról, hogy az események óta eltelt hatvan év alatt melyik magyar politikus és történész hol tette szóvá az ügyet. Tanulmányában többek között ő is felsorolja azokat a kiadványokat, amelyek a témával foglalkoznak és leszögezi: „Kár, és nem a szerzőkön múlt, hogy ezek az alpművek és helytörténeti tanulmányok, a magyarországi történettudományra nem gyakoroltak kellő hatást.” Majd ezt is: „A magyarság elleni megtorlásokról szóló alpművek és tanulmányok szerzői szinte kivétel nélkül délvidékiek. (...) A vajdasági kutatók 'helyzeti előnye' azonban nem elégséges magyarázat arra, hogy ez a téma nincs kellőképpen bemutatva a hazai történetírásban.” dr. A. Sajti Enikő munkáját már fentebb említettük. Csak azt jegyezzük meg még róla, hogy egyébként is kiváló munkája rangját növeli az a körülmény, hogy ez szolgált a szerző akadémiai doktori titulusának elnyeréséhez.

A tanácskozáson elfogadott nyolc pontot tartalmazó Zárónyilatkozat fontos dokumentumnak tekinthető.¹⁵ Mindenekelőtt a 2. pontba foglalt, a magyar államra vonatkozó megállapítás miatt. Ennek első bekezdése: „A magyar állam a tömegmészárlás kezdetén értesült az eseményekről, ennek ellenére a nemzetközi nyilvánosság előtt nem foglalkozott velük. A párizsi béketárgyalásokon nem tette szóvá, ezzel megszűnt annak lehetősége, hogy kedvező tárgyalási pozícióból vethesse fel azokat.” Az azóta eltelt időszakban sem vetette föl az anyaország ezt az ügyet, ezt fejezi ki a Zárónyilatkozat második pontja második bekezdésének ez a része: „A délvidéki vérengzés kérdésében tehát az anyaország mint szuverén állam nem nyilatkozott hivatalosan. Szükségesnek tartjuk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezze, serkentse és támogassa ebben a tárgyban a kutatásokat, valamint a tanulmányok publikálását. Ugyanezt elvárjuk a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiától és a jelenleg alakulóban lévő Vajdasági Tudományos Akadémiától.” Fontos körülményre utal a 4. pont: „A vérengzés során körülbelül harminc magyar lelkészt, köztük egy püspököt is kivégeztek, s az érintett egyházak még nem nyilatkoztak ügyükben.”

A nyilatkozat kelte: 2003. október 27. Azóta két fontos esemény történt a magyar állam és katolikus egyház hatáskörében. Az Országgyűlés ugyanis 32/2004 (XII.14) szám alatt határozatot hozott, amelyben elítéli a II. világháború során kollektív bűnösség alapján kirótt büntetéseket, és ide sorolja az itt tárgyalt délvidéki magyarellenese cselekményeket, majd leszögezi azt is, hogy az áldozatok száma több tízezer. A határozat kegyelettel emlékezik az

áldozatokról az események hatvanadik évfordulója alkalmából és sürgeti, hogy a szomszédos államok szakértőivel közösen fel kell tární az eseményeket.

A katolikus egyház részéről is történt egy fontos esemény. Budapesti hívők kezdeményezésére 2004. november 28-án, a Szent István Bazilikában Erdő Péter prímás, esztergom–budapesti érsek jelenlétében engesztelő szentmisét mondott Bábel Balázs kalocsai érsek a hatvan évvel azelőtt legyilkolt ártatlan áldozatokért. Az eseményre a Délvidékről több autóbusznyi hívő zarándokol el. Ez egyébként már a harmadik esztendő volt, hogy ugyanott engesztelő szentmisét mondtak áldozatainkért, mindig november utolsó vasárnapján.

Helységről helységre

E sorok írója hivatalosan 1990 eleje óta foglalkozik a tárgyalt események adatainak gyűjtésével és feldolgozásával. Az egy-egy helységre vonatkozó dokumentumok külön-külön mappába vannak csoportosítva. Az adatok összegezése – a fentiekből már kiderült – nincs elvégezve. Annyi történt csupán, hogy néhány helységről elkészült egy-egy füzet, amelyben megtalálható a történet leírása és amely tartalmazza az ottani áldozatok névsorát. E helyen csupán arra szorítkozunk, hogy felsorolunk mutatóba a helységek közül néhányat, egészen tömören összefoglalva a begyűjtött adatokat, szinte csak utalván a helységben történt legjellemzőbb tényekre. Az adatok között a mappákban sok áldozat neve szerepel, itt azonban nem ismételjük őket, csupán az áldozatok – általában csak valószínűsíthető – számát. A mappák a helységek ábécé sorrendjében vannak tárolva, ezért nem a földrajzi, esetleg a közigazgatási felosztottság logikája, vagy a vérengzés nagyságát figyelembe véve, hanem e sorrend szerint fognak alább következni az idézett példák. Tekintettel arra, hogy nem mindegy, a helység hány magyar lakója közül került ki az áldozatok csoportja, közöljük a falu összes lakosára, s az ott élő magyarok számára vonatkozó adatokat, mindig az 1910-es, majd a háború után, 1948-ban tartott első, s végül a 2002-es, tehát a legújabb népszámlálás alapján

ADA

Az emlékezet szerint nem történt tömeges, hanem csak szórványos kivégzés. A tények azonban ennek ellentmondnak, bár az csakugyan áll, hogy kisebb méretű volt, mint a szomszédos helységekben. Kelemen Mátyás, aki akkor községi kommunista párttitkár volt, közölte, hogy a városka mellett, a Tiszán a Vörös Hadsereg pontonhidat épített, oda tömegesen hajtotta a munkaképes lakosságot, s ennek köszönhető, hogy viszonylag kevesebb helybelit végeztek ki, mint némelyek szándékoztak. S hogy szándékoztak, arról neki, mint párttitkárnak tudomása volt, s ellenkezése miatt ő maga is majdnem áldozatul esett, ugyanis orvul éjjel rálóttek.

A lakosság száma: **1910-ben** 12500, ebből magyar 10459. **1948-ban** 10725, ebből magyar 9080. **2002-ben:** 10547, ebből magyar 8744.

Nem ellenőrzött saját adatok szerint az áldozataink száma 34, közülük 25-en név szerint ismertek. Gere Vince helybeli plébánosnak tudomására jutott, hogy a tiszai halászok több kivégzettnek a tetemét kifogták a vízből. Ő ezeket mind eltemette. A halászokkal meg is

beszélte, hogy minden esetet jelentsenek neki. Föltehető, hogy ez a buzgólkodása is közrejátszott abban, hogy később, mondvacsinált okokból bebörtönözték. A kifogott tetemek száma mintegy harminc volt.

ADORJÁN

Azon kivételes, az Árpád-háziak ideje óta fennálló délvidéki településeink közé tartozik, amelyben az első világháború fegyverszüneti idejét követő napokban a helybeli lakosság szembeszállt a francia hadsereg háta mögött bevonuló szerb egységekkel. Az esemény azóta sincs feldolgozva, csupán az 1942-ben, Újvidéken kiadott *Délvidéki emlékkönyv*ben szól róla röviden Szinkovich Gyula nyugalmazott tanító. Megemlíti, hogy szerb katonák a falut 1919. január 19-én fel akarták gyújtani, de a csapadékos idő miatt ez csak részben sikerült, ellenben nyolc, név szerint említett személy életét vesztette, valamennyien golyó által, de némelyek nem a sebbe, hanem a következményekbe haltak bele. E következmények között olyan példát is említ a szerző, hogy az áldozatot sebesülten az égő kazalba lökték. A szerb katonák ekkor huszonnégy órás szabad rablásra kaptak engedélyt. A helybeliek közül többen később belehaltak a kegyetlen zaklatásokba, ezek közül is többet megnevez a szerző.

A második világháború végén sokkal súlyosabb tragédia történt: október 30-án, a Tisza partján halomra lövöldöztek ötven helybeli lakost. Az események leírása megtalálható A megtorlás napjaiban és Forró Lajos *Jelöletlen tömegsírok* című könyvében. A tömeges kivégzés előtt tömeggyűlésre tereltek minden helybeli férfit, s eközben már többeket agyonlőttek. Az egybegyűlték előtt politikai beszédek hangzottak el a felszabadulásról, ezt követően a magas partrészeire hajtottak közülük ötvenet, és ott valamennyiüket legéppuskázták, ketten közülük azonban ezt túléltek. Egyikük Szegedre menekült, a másikat, miután átúsza a Tiszát, a túlsáron őrködő partizánok lelőtték. Még két tekintetben kivétel az, ami itt történt. Az egyik, hogy ismert a kivégzők neve, a másik pedig, hogy az akkor ott plébánoskodó Firányi Lajos szinte kivétel nélkül minden áldozatot felsorol a halotti anyakönyvben. A tömeges kivégzést később szórványos követte, illetve a faluból és határából többeket elvittek, vagy beidéztek a hatóságok elé, és onnan soha sem tértek vissza.

A falu lakossága **1910-ben** összesen: 1346, magyar 1346. **1948-ban** 1542. A nemzetiségek lélekszáma ekkor nincs kimutatva, talán éppen a magyarok nagy vérvesztésének leplezése miatt. **2002-ben** 1128, magyar 845.

APATIN

Történelmi tény, hogy a háborús évek alatt ebben a helységben jelent meg a *Die Donau* című német lap az 1944. március 19-i német megszállásig, amely lap a hitleri német birodalom közvetlen érdekeltségi övezetébe tartozó régió egyetlen ellenzéki német nyelvű lapja volt. A magyar műveltséggel is felvértezett, a Magyarország iránti rendíthetetlen lojalitással rendelkező Berencz Ádám helyi német plébános szerkesztette. A tisztán látó bátor papot egy hónappal a megszállás után a Gestapo letartóztatta, de egyetlen nap múlva, a véletlenül éppen akkor Zomborba látogató Grössz József kalocsai érsek kiszabadította, és saját érseki gépkocsiján Kalocsára vitte, s Berencz Ádám ott halt meg 1968-ban. A kommunista Magyar-

országban nem nyújtott számára védelmet példátlan és bátor Hitler-ellenessége.

A lakosság száma: **1910-ben** a zömében német lakosú helységről – lélekszámuk ekkor 11 561 volt, e népesség szinte teljesen eltűnt. Az összlakosság 13 136, ebből magyar 1067. **1948-ban** 17 565, ebből magyar 2180. (A nagy növekedés magyarázata: sok német magyarnak vallotta magát, hogy megmeneküljön az üldöztetéstől.) **2002-ben** 32 813, ebből magyar: 3785.

Tito fegyveresei itt a németekre koncentráltak, akik közül sokan úgy próbáltak menekülni, hogy magyarnak nyilvánították magukat. Némelyeknek ez sikerült is, elsősorban vegyes házasságban élőknek, de sok magyar meg éppen az ilyen házassági kapcsolata miatt lakolt. Ez utóbbiakról nincsen semmilyen adat. Illetve van egy furcsa könyv, abban vannak adatok, de át kellene bogarászni az egész könyvet. Elégképp közismert ugyanis, hogy a németek számára felállított haláltáborokból sokan megszöktek. A tábor parancsnoka minden szökésről értesítette a katonai és a rendőri szerveket, s a szökevények ellen ezek körözőlevelet adtak ki. A bácsföldvári rendőrség e körözőleveleket morzejeles távközléssel vette, s a feloldott szöveg tartalmát egy könyvbe gyűjtötte. Ebben sok, magyar szökevényre utaló név található. Ebből is tudni, hogy a táborokban magyarok is voltak, s közülük nyilván sokan ott is veszttek. Dr. Mészáros Sándor: *Holtá nyilvánítva* I. című könyvében három apatini áldozatot említ, közülük kettő kétségtelenül magyar. Az áldozatok valós száma kétségtelenül sokszorosa az említettnek, a helyi magyarság azonban teljesen kicserélődött, a vegyes házasságúak a németek további sorsában is osztoztak: aki közülük túlélte a haláltáborokat, azokat elüldözték az országból.

BAJSA

Azon ritka kivételek közé tartozó helység, amelyben, tudomásunk szerint nem történt atrocitás. A határában azonban sok topolyai polgárt végeztek ki és ástak el a Krivaja patak völgyében, illetve a völgy Bajsa felé eső oldalában. Ott tömegsírok vannak.

BÁCSFÖLDVÁR

A vérengzés a módját tekintve kissé eltér az általánostól. Nem egyszerre végezték ki a kiszemelteket, hanem napról napra, folyamatosan. Rendelkezésre áll egy jegyzék, amely a bebörtönzöttek nevét tartalmazza, és egy másik, amely az áldozatokét. Nem egyetlen nagy tömegsírba temették az áldozatokat, hanem több kicsiben, szerte a faluban, többek között a községháza udvarában álló kútba. Az említett kút lehet esetleg nagyobb tömegsír, de a falutól mintegy kilométerre eső kunhalomba is többeket elástak. Sok jel utal arra, hogy a vérengzést jórészt vagy talán kizárólag helybeli szerbek tervezték ki és végezték el, természetesen ez nem menti fel a felettes hatóságokat, hiszen, mint említettük, központilag irányított és felügyelt katonai közigazgatás volt hatályban. A helyi szerb lakosság ilyen magatartása egyébként nem számít kivételnek. Inkább az ellenkezője mondható annak. Földvállról ritka dokumentumok is előkerültek. Többek között a haláltáborokból megszököttek keresésére kiadott körözvények jegyzéke, egy helybeli személy szerb nyelvű, cirill betűs feljegyzései. Ez utóbbiból sok fontos körülmény megtudható. A lakosság száma **1910-ben** 6879, ebből magyar 3934. **1948-ban**

6512, magyar 3831. 2002-ben 5445, magyar: 2519.

A név szerint ismert áldozatok száma 59. Vannak visszaemlékezések arról, hogy a kivégzések szinte példátlan kegyetlenkedések közepette folytak. Ismerve a vérengzés történetét a többi helységben, például a szomszédos Csurogon, ez nagy szó.

JEGYZETEK

- ¹ A magyarok kitiltásáról a helyi hatósági testületből Olajos Mihály zentai korabeli politikus nyilatkozott 1990 őszén egy újvidéki magyar nagygyűlésen. Magnófelvétel készült róla, a szöveg megtalálható MATUSKA MÁRTON: *A megtorlás napjai* újvidéki kiadásának 145–148. oldalain. Később ugyanezt írásban adott nyilatkozatában megerősítette akkori politikai társa, Farkas Nándor.
- ² Két, általunk ismert kivételt említhetünk, akik már akkor is magas rangú tisztséget töltöttek be. Az egyik Sóti Pál, a másik Nagy József. Nincs tudomásunk arról, Sóti hogyan vélekedett a magyarellenes atrocitásokról. Farkas Nándor szerint bizalmas beszélgetéseken többször latolgatták a történeteket, de nyilvánosan, vagy hivatalosan – akár zárt pártülésein is – tudomása szerint soha. Nagy Józsefről egy alkalommal azt nyilatkozta e sorok írójának a topolyai Brindza Károly, hogy többször rájuk telefonált a zentai vezetőkre, az iránt érdeklődve, hány magyart úsztattak már le a Tiszán. A nyilatkozat megjelent a *Magyar Szó* e témáról Negyvenöt nap negyvennégyben címen írt sorozatában, amire Brindza hevesen tiltakozott, hogy ő a nyilatkozatot nem a nyilvánosságának szánta, egyébként sincs a kezében egyéb bizonyíték, mint hogy ő ezt személyesen tudja.
- ³ Beadványairól részletesen ír CSUKA JÁNOS volt délvidéki újságíró: *A délvidéki magyarság története 1918–1941* c. posztumusz kötetében. Budapest, 1995, Püski Kiadó.
- ⁴ Erről konkrétan olvasható BALLA FERENC–BALLA ISTVÁN: *Bezdán története (1944–1953)* c. kötetének első fejezetében. Tóthfalu, 2001, Logos. Valamivel részletesebben szól róla Dr. BALLA FERENC a *Rémuralom a Délvidéken* c. kötetben: Egy bezdáni magyar diplomata c. tanulmányában. Újvidék, 2004, Atlantis Kiadó.
- ⁵ Mindszenty levelét elsőként közölte MATUSKA MÁRTON: *A megtorlás napjai* c. kötetében a 376–378. oldalon. Újvidék, 1991, Forum Könyvkiadó–Magyar Szó.
- ⁶ Tito ugyanis Versecen tartózkodván, 1944. október 17-én kiadott egy rendeletet, amellyel katonai közigazgatás alá helyezte a bánsági, bácskai és drávaszögi részeket. Egyszemélyes parancsnoknak Ivan Rukavina tábornokot nevezte ki, akinek alárendelte a polgári hatóságokat, s aki kizárólag neki tartozott felelősséggel. A vérengzés legnagyobb része a február elsejéig tartó katonai közigazgatás ideje alatt zajlott le. A rendelet magyar szövege megtalálható: *Josip Broz Tito összegyűjtött művei*. Újvidék, 1988, Forum Könyvkiadó. 47–48.
- ⁷ A téma feldolgozásának irodalmával három szerző is foglalkozik a már említett *Rémuralom a Délvidéken* c. kötetben: Matuska Márton, Dr. Stark Tamás és Csorba Béla.
- ⁸ *Istina*. 63. táblázat. Újvidék, 2004, A Tartományi Képviselőház kiadása. Az említett bizottság zárójelentésének is minősíthető kötet.
- ⁹ A helységekre vonatkozó adatok lelőhelye: CSURÓG: TELEKI JÚLIA: *Keresem az apám sírját*. Tóthfalu, 1999, Logos. Zsabylya: MATUSKA MÁRTON: *Hová tűntek Zsabylyáról a magyarok*. Temerin, 2004, A VMDP Történelmi Bizottsága. MOZSOR: MATUSKA MÁRTON: *A megtorlás napjai*. 1991, Forum Könyvkiadó – Magyar Szó. Martonos, Magyarkanizsa, Adorján: FORRÓ LAJOS: *Jelöletlen tömegsírok*. Szeged, 1995, A szerző kiadása. Zenta: SZLOBODA JÁNOS: *Zentán történt '44-ben*. Újvidék, 1997, JMMT kiadása. Temerin: ÁDÁM ISTVÁN–CSORBA BÉLA–MATUSKA MÁRTON–TERNOVÁZ ISTVÁN: *A temerini razzia*. Temerin, 2001, A VMDP Történelmi Bizottsága. Bajmok: MOJZES ANTAL: *Halottak napja Bajmokon*. Tóthfalu, 1994, Cnesa. Szivác: PAPP IMRE: *Ez a mi Kálváriánk*. Újvidék, 1999, A szerző kiadása. Bezdán:

A második világháború emlékezete

Dr Balla Ferenc – Dr. Balla István I.m.

- ¹⁰ A. Sajti Enikő, a témát szintén feldolgozó, akadémiai doktori disszertációjának vitáján az egyik opponens feltette a kérést, hogy miért nem mond közelebbi adatot az áldozatok számáról. Az aspiráns közölte, hogy nincs támpont.
- ¹¹ Ezt fogadta el a magyar Országgyűlés is a későbbiekben említendő határozatában.
- ¹² A téma feltárására szólító közlemény 1990. április 20-án jelent meg a Magyar Szó című napilap utolsó oldalán. Ettől lehet számítani a nyilvános kutatást.
- ¹³ Rukavina rendeletének nagy része magyar fordításban olvasható: A megtorlás napjai 1719.
- ¹⁴ A. SAJTI ENIKŐ: *Impériumváltások, revízió, kisebbség*. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Budapest, 2004, Napvilág Kiadó.
- ¹⁵ A tanácskozás résztvevői Csorba Béla, Matuska Márton és Ribár Béla akadémikus személyében háromtagú bizottságot neveztek ki a Zárónyilatkozat végleges megfogalmazására, s felhatalmazták, hogy a dokumentumot eljuttassák a délvidéki és az anyaországi politikai pártok vezetőinek, a magyar államfő, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, a délvidéki és az anyaországi egyházi vezetők címére. A bizottság lefordította szerb, angol, francia és német nyelvre, s a kötetbe szerkesztette, ezt azóta már eljuttatta több, megfelelőnek vélt személy és testület címére.

LATTENSTEIN DÁNIEL

A Vörös Hadsereg jelenléte Székesfehérváron és környékén (1944. december 2.– 1945 március 23.)

A civil lakosságon elkövetett erőszakos cselekmények



Harcok Székesfehérvárért és környékéért 1944 decemberében

Székesfehérvár környékén 1944. december 4-én kezdődtek meg a nagyobb katonai átcsoportosítások. A Fretter-Pico hadműveleti csoport alakulatait ekkor vonták össze a Margit-vonal védelmére, mely az Érd, Martonvásár, a Velencei-tó északkeleti része, Székesfehérvár, Balatonakarattya vonalon húzódott. Tényleges szárazföldi harcokról Fejér megyében december 2-ától beszélhetünk. (Az első légitámadás szeptember 19-én érte a várost). Vajta, a megye déli részén fekvő település volt az első, melyet elfoglaltak a szovjet csapatok.¹

1944. december 20-án reggel 8 óra 15 perckor a 4. szovjet gárdahadsereg csapásmérő egységei, Székesfehérvártól délre, egy 7 km-es szakaszon megkezdtek támadásukat a Margit-vonal ellen. December 21-én este az orosz csapatok már a város peremkerületeit birtokolták.² Ugyanekkor a 46. szovjet hadsereg révén a Velencei-tó térségében is heves támadások érték a német–magyar állásokat.